

— Příklady dobré praxe ve výuce o holocaustu Židů – inspirace pro výuku holocaustu Romů

„Dej svému dítěti touhu hledat, touhu pátrat. Pomáhej mu, aby pokročilo ve své životní pouti a řekni: „Je možné, že to objevíš dříve než já. Pak na mne nezapomeň a pomoz mi také najít. Ale právě teď nevím. A tvé dítě k tobě bude mít nesmírnou úctu, protože ty jsi z jeho nevinnosti, z jeho tázání učinil hledání. Stvořil jsi hledajícího, nikoli věřícího.“¹

(Osho)

Úvod

Výběr citátu známého indického myslitele, který se zamýšlí nad možnými způsoby výuky holocaustu Romů inspirovanými dobrými příklady výuky o holocaustu Židů, nebyl náhodný. Je všeobecně známo, že jedním z nejtěžších problémů lidstva na přelomu tisíciletí je neschopnost porozumět sobě samému. Tento neblahý stav se promítnul ovšem i do menší schopnosti porozumět tak subtilním otázkám, jakými jsou problémy výchovy a vzdělávání nastupujících generací. Výchovná pedagogická praxe se potýká s novými fenomény, jimiž se dříve nemusela zabývat. Mění se podmínky života, ale i klima, v němž vyrůstají děti a adolescenti. Vrátime-li se k již citovanému Oshovi, můžeme si položit otázku, zda jsme dostatečně připraveni a ochotni jeho myšlenky naplňovat v každodenní školní praxi, tj. předávat potřebné kompetence pro život.

Pokud jste učitelé, jistě mi dáte za pravdu, když budu tvrdit, že cílem výuky jakéhokoliv předmětu je probudit intelektuální zvědavost žáků a studentů, inspirovat je ke kritickému myšlení a napomoci jejich osobnímu rozvoji. Těžiště výuky nelze spatřovat jen v prezentaci historických znalostí o holocaustu. Požadavek dnešní doby je, aby pedagogičtí pracovníci měli po-

¹ Pelikán, 2002: 7

třebné kompetence k výkonu své práce, tedy i k výuce o holocaustu Romů. Předpokládá to nejen vyučovat o holocaustu jakožto lekci dějin, ale vyrovnat se i s řadou morálních otázek, týkajících se vyučovaného předmětu.

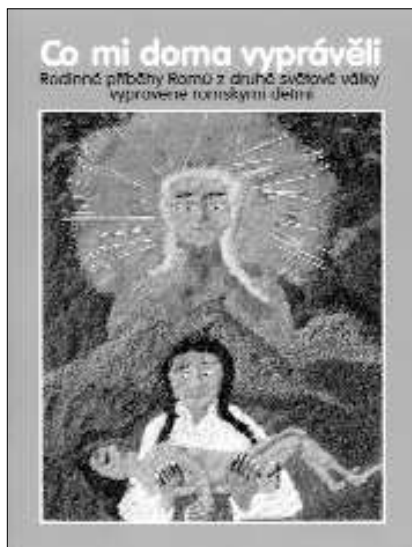
Učitelé mnohdy nevědí, jak ve výuce uchopit problematiku genocidy Romů, protože s výkladem této obtížné látky souvisí i řada problémů. Např. nemají jasno v tom, jak žákům podat rozměr celé tragédie. Přemýšlejí nad tím, jak vyvolat u žáků pocit pohnutí a soucit. Na druhou stranu se obávají, jak budou žáci a studenti na tuto látku reagovat a nejsou si jisti, jak se zachovat při nevhodných reakcích, jakými je posměch nebo troušení protiromských a rasistických poznámek.

| Romka Elizabeth Eidenbenz v internačním táboře u francouzského Rivesaltes, cca. 1939-1942 |
foto: archiv United States Holocaust Memorial Museum |

Těmto obavám se ani nelze divit, vždyť problém nastává již v dostupnosti materiálů – holocaust Romů vykazuje mnohem větší badatelský deficit než holocaust židovský – a postoje majority k této minoritě jsou z velké části negativní. Bádáním nad romským holocaustem a jeho důstojnou připomínkou u nás se zabývali zejména Ctibor Nečas, Milena Hübschmannová, Bartoloměj Daniel, Petr Lhotka, Jana Horváthová, Markus Pape, Paul Polansky, Jana Kramářová aj.

Přesto však stále existuje naléhavá potřeba vhodných didaktických materiálů pro školní praxi, pojednávajících o holocaustu Romů a určených pro různé věkové kategorie žáků a studentů. V současné době můžeme v této oblasti zaznamenat několik nových aktivit. Jednou z nabídek vzdělávacího programu Muzea romské kultury je přednáška o romském holocaustu, která je spojená s videoprojekcí filmu *To jsou těžké vzpomínky*. Projekt *Zmizelí Romové a Romové dnes*, který realizovala obecně prospěšná společnost Živá paměť ve spolupráci s Muzeem romské kultury, nabízí vzdělávací program pro základní a střední školy za účasti pracovníků tohoto muzea a romských pamětníků. Naopak vzorová hodina, kterou nabízí obecně prospěšná společnost Institut terezínské iniciativy na svých internetových stránkách (<http://www.holocaust.cz>), je postavená na dobových dokumentech a příběhu romské rodiny. Vedle toho Památník Terezín nabízí semináře pro učitele základních a středních škol *Jak*

| Titulní strana knihy *Co mi doma vyprávěli* |

vyučovat o holocaustu. V rámci tohoto semináře je jeden blok věnován holocaustu a zvykům Romů na našem území, přičemž tento seminář personálně zabezpečují opět pracovníci Muzea romské kultury. Jedním z pedagogických materiálů, který vyšel v roce 2000, byla příručka *Informační materiál pro učitele k výuce na základních a středních školách*. Pod záštitou Kanceláře prezidenta republiky byl v roce 2000 vyhlášen projekt *Rodinné příběhy*, který realizovalo občanské sdružení R-Mosty spolu s Asociací dějepisu a s dalšími nestátními organizacemi. Projekt se zaměřil na vyprávění příběhů o osudech Romů za holocaustu, jak je zaznamenaly ve vlastních rodinách romské děti a jak je ostatní děti znají z vyprávění. Některé základní a střední školy v letošním roce také využily příležitosti navštívit mezinárodní putovní výstavu *Romský holocaust, genocida Romů a Sintů a rasismus v dnešní Evropě*, kterou připravilo Dokumentační a kulturní středisko německých Sintů a Romů z Heidelbergu. Od letošního roku je také v muzeu v Osvětimi otevřena stálá expozice, která se věnuje romskému holocaustu (<http://www.holocaust.cz>).

Co se týče výuky o holocaustu Židů, v zahraničí se můžeme setkat např. s velice dobře propracovanou metodikou včetně didaktických a metodických materiálů nejen pro žáky, studenty, ale i pro učitele. V rámci těchto zdrojů existuje nesčetné množství internetových služeb, které připravují učitele na školách a na univerzitách a které nabízejí příležitost vyměňovat si o historických a pedagogických aspektech výuky zkušenosti (<http://www.holocaust.cz>). Čím dál tím víc pedagogů tak může referovat, jakých úspěchů docílili při realizaci určitých nápadů a metod v oblasti výuky o holocaustu Židů. Výsledkem této komunikace je, že téma holocaustu Židů je stále propracovanější a na učitele klade větší nároky.

Pokud chceme, aby naši učitelé zvládli tento úkol odpovídajícím způsobem rovněž ve vztahu k holocaustu Romů, je nezbytné, abychom jim poskytli vhodné nástroje. Žádnou látku nelze vyučovat jediným správným způsobem, neexistuje jediná dokonalá metodologie, která by byla vhodná pro všechny učitele, žáky a studenty. Přesto se pokusím předložit několik námětů, které mohou být užitečné učitelům při vytváření vlastních vyučovacích postupů a které zároveň berou v potaz individuální a studijní potřeby žáků a studentů. Pokusila jsem se využít nejosvědčenějších metod velkého počtu různých institucí, které mají zkušenosti s výukou holocaustu Židů u nás a v zahraničí. V otázce holocaustu má zajisté každá země

vlastní zkušenosti i perspektivu, nicméně existují, dle mého soudu, jisté společné uplatnitelné prvky a užitečné zkušenosti, které jsou následováníhodné.

V období druhé světové války padlo za oběť nacistické genocidy na půl milionů Romů. Přesto je holocaust Romů stále pro většinu lidí neznámý. Neúplné historické poznání a nedostatek kvalifikované osvěty způsobily, že jeho pravdivý obraz zatím nevstoupil do povědomí evropské veřejnosti. O holocaustu je třeba se učit nejen proto, abychom věděli, jaké lidské utrpení se za tímto pojmem skrývá, ale abychom i nahlédli, co se kdysi stalo a proč. Holocaust je třeba si připomínat i proto, abychom malé činy zla, jež před několika desítkami let vedly ke zločinům, rozpoznali včas i za jiných okolností a v jiné době. Holocaust poskytuje kontext pro zamyšlení nad důsledky pasivity a lhostejnosti vůči utiskování jiných. A to je výzva víc než aktuální.

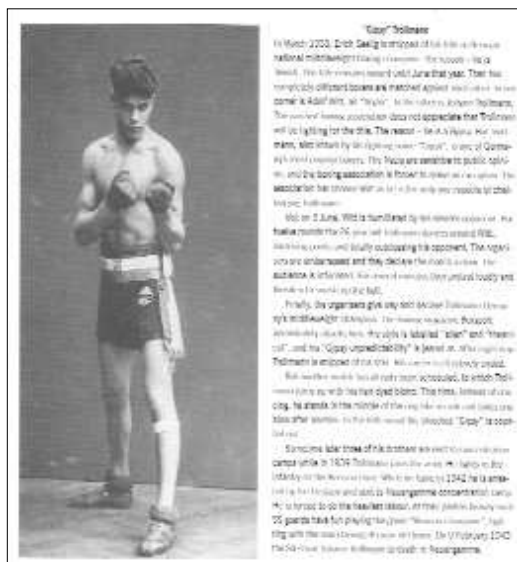
Práce s pojmy

Důkladným rozbořením holocaustu lze často nabourávat přesvědčení, které si mladí lidé mohou vytvořit o fungování společnosti, pokroku, civilizaci a lidském chování. Nesmíme však zapomenout, že probírání tohoto tématu může u mladých lidí vyvolat negativní pocity nebo neochotu hlouběji se zabývat historií období nacismu nebo holocaustem Romů. Je proto důležité, aby výuka probíhala v atmosféře vzájemné důvěry. Vytvořit uvolněné studijní prostředí, ve kterém žáci či studenti dostanou prostor a čas k přemýšlení, kdy jsou vyzýváni, aby kladli otázky a mohli diskutovat o svých pocitech, obavách a sdílet své myšlenky či názory, to je snem snad každého pedagoga.

Jednou z variant, jak se přiblížit k tématu, je ozřejmit terminologii, která je s problematikou holocaustu spojená. Definice jsou důležité, protože vyžadují přesnost a jasné vyjadřování. Historie není pouze soubor určitých znalostí, které se mají předávat další generaci. Měla by být spíše cestou objevování, na které mladí lidé formulují vlastní otázky, analyzují různé zdroje informací, zkoumají rozdílné interpretace a zpodobňování událostí a hledají

| Leták k výstavě o romském holocaustu
24.7.-8.9.2006 | Zentralrat deutscher
Sinti und Roma, Společenství Romů
na Moravě a Muzeum romské kultury |

| Johann „Gipsy“ Trollmann, cca. 1930 |
In: Bruchfeld & Levine 1998 |

vlastní odpovědi na problematické historické a morální otázky. Výuku lze stručně řečeno chápat jako dialog, z kterého si odnášíme na závěr mnohem více otázek než odpovědí. Příkladem může být například používání termínu „tábor“. Lidé umírali v mnoha táborech založených nacisty a jejich spolupracovníky, ale ne všechny tábory byly vybudovány záměrně pro vyvražďování. Koncentrační tábory, tábory nucených prací nebo tranzitní tábory apod. fungovaly různým způsobem a v různých dobách. Učitelé by měli být v první řadě velmi přesní, když popisují život vězňů v různých typech táborů té doby a měli by se vyhnout zevšeobecnování termínu „tábor“.

Setkání s pamětníky

Ve svém projevu, který zazněl 6. října 1999 na zahájení konference Fenomén holocaustu, Václav Havel řekl, *že je naší povinností využít paměti těch, kteří přežili hrůzy holocaustu, dokud jsou ještě mezi námi. Vždyť kdo jiný nám může přímo zprostředkovat historickou zkušenost, která nás učí, že každý projev nesnášenlivosti vůči menšinám či rasismu bývá počátkem útoku na samotné základy lidské civilizace? Proto je důležité, aby žáci a studenti dostali příležitost vidět lidi pronásledované nacisty ne jako anonymní masy obětí, ale jako jednotlivce.* Využívejte případové studie, svědectví přeživších, dopisy a deníky z oné doby, pomocí kterých zdůrazníte lidskou zkušenost, a studenti lépe pochopí, že za každou „statistikou“ stojí skutečná osoba, jedinec, který žil i před holocaustem a měl přátele a rodinu. Setkání s člověkem, který zažil něco tak nepředstavitelného, může ve třídě vytvořit skutečnou atmosféru vcítění.

Své žáky či studenty připravte na to, aby se chovali zdvořile a pozorně. Žáci i studenti si musí být vědomi toho, že pro přednášejícího je hovořit o tak silných osobních zážitcích stále bolestné, přestože již od oněch událostí uplynulo mnoho času.

Dbejte na to, aby byli Vaši žáci a studenti např. v předchozích hodinách dějepisu na setkání s pamětníky dobře připraveni. Od setkání se svědkem událostí by neměli očekávat, že jim v první řadě vyloží historické události oné doby – tito lidé totiž většinou nejsou vystudovanými historiky nebo učiteli a jejich zážitky také nemusí být „typické“ pro většinu lidí postižených holocaustem. Vaši žáci a studenti však budou mít vzácnou výsadu setkat se s někým, kdo zažil tyto události na vlastní kůži a poslechnout si jeho vlastní osobní svědectví. A přitom si uvědomit, že tato tragédie postihla obyčejné lidi.

Pobídněte své žáky a studenty, aby se přednášejícího neptali jen na to, co se stalo během holocaustu, ale také na jeho život před a po něm, aby ho pochopili jako celou osobnost, a také na to, jak se se svými zážitky v životě vyrovnal. Dříve než se začnete ptát po událostech kolem holocaustu, bylo by velice vhodné pamětníkovi nejprve klást otázky vztahující se k jeho původu a k jeho postavení před válkou. Zde je načrtnut pro inspiraci výčet několika možných otázek: Popište místo, kde jste vyrostl. Jak se dostala Vaše rodina tam, kde žije dnes? Víte něco o svých předcích? Kdy přijeli a kde se usadili? Čím se v životě živil, jakým jazykem hovořili a jakým hovoří dnes? Vzpomínáte si na příběhy svých rodičů a prarodičů? O čem nejraději vypravovali? Měli jste v rodině nějaké významné osobnosti? Jak se vaši rodiče a prarodiče seznámili? Jaké zvyky se u vás v rodině dodržovaly? Tradují se u vás nějaké rodinné recepty? Změnily se během let? Jaké jsou vaše vzpomínky z dětství? Jaké hry jste jako dítě hrál? Zpíval jste si u toho? Jaké hračky jste měl a kde jste je vzal? Kdo byl v dětství vaším vzorem a proč? Jaké máte v životě krédo? Máte zkušenosti z druhé světové války? Popište nám místo, kde jste vyrůstal. Jak se během doby toto místo změnilo? Jak se změnili tamní lidé, co dnes dělají? A pod. (<http://fcit.usf.edu/holocaust/activity/68plan/immigrat.htm>).

Práce s audiovizuálními prostředky

Přímí svědci holocaustu však stárnou a je jich čím dál tím méně. Vaši žáci a studenti proto nemusí mít možnost osobního setkání. V takovém případě by se mělo zajistit přímé svědectví obětí holocaustu Romů na audiovizuálním médiu.

V oblasti výuky holocaustu Židů je v tomto směru velice inspirativním státem Švédsko. Např. švédský filmový ústav disponuje třinácti filmy, které se zabývají různými aspekty nacismu a holocaustu. Film *Ostrov v ptačí ulici* nás zavádí do židovského ghetta ve Varšavě, kde se dvanáctiletý chlapec snaží schovávat před nacisty. Film *Švédští králové* konfrontuje diváky s otázkou: Co bys dělal ty? Měl bys odvahu nevstoupit do Hitlerovy mládeže, kdybys žil ve třicátých letech v Německu? Filmy netematizují jenom trýznitele a jejich oběti, ale záro-

| „Pod prkny světle zelená tráva.“ | Obal CD se vzpomínkou Romky C. Stojkové na koncentrační tábor |

veň i lidi, kteří kladli nacistům odpor. *Rebelové ze St. Petri* a *Bílá růže* jsou příklady mladých lidí, kteří dělají všechno proto, aby bránili propagandě nacismu. Některé neonacistické skupiny dnes zpochybňují, že holocaust vůbec existoval. Filmem nelze samozřejmě dokázat nic, ale kdo shlédl *Schindlerův seznam* nebo *Dobrý večer, pane Wallenbergu*, už není k takovým lžím náchylný. *Promluv! Je tma* popisuje bolestné probuzení k dlouho popírané pravdě. Potřeby vzpomínat a tematizovat postoje k zločinům spáchaným za druhé světové války jsou tématem rodinného dramatu a justičního thrilleru *Musik box*, ve kterém se advokátka rozhodne hájit svého otce, obžalovaného 40 let po válce z toho, že vedl komando SS. Vedle těchto filmů mají učitelé možnost využít nabízené metodiky k výuce včetně popisů, jak jsou prostřednictvím hraných dokumentárních filmů podávány informace o holocaustu. Zahrnuje rovněž sestřihy různých pasáží analyzovaných v metodice. (<http://www.sfi.se/skolbio>)

Práce s texty

Proti nacistické perzekuci existovalo mnoho forem odporu, ať už šlo o ozbrojený boj či hledání způsobu, jak si zachovat lidskou důstojnost i v těch nejkrásnějších poměrech ghett a koncentračních táborů. Oběti nacistů nepřijímaly pronásledování vždy pasivně. Rozhodně bychom měli studovat, jak oběti reagovaly na pronásledování své skupiny, jaké byly hranice

jejich svobody jednání. V kontextu výuky o romském holocaustu je důležité zaměřit se i na mnoho různých způsobů romského odporu proti holocaustu.

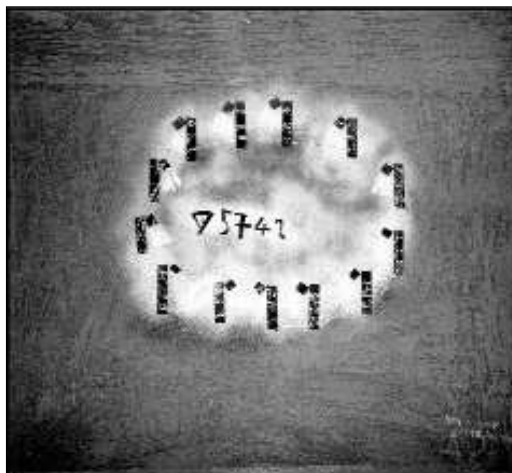
To, že se jistá historická událost stala, ještě neznamená, že k ní muselo dojít. K holocaustu došlo proto, že se jistí jednotlivci, skupiny a národy rozhodli jednat či nejednat. Když se zaměříte na tato rozhodnutí, získáte vhled do historie a lidské povahy a napomůžete svým žákům a studentům, aby dokázali kriticky myslet.

Pro člověka je velice těžké pochopit krutost holocaustu. Souvisí to mj. s tím, že si často klademe otázky jako: Jak je možné, že lidé dokáží páchat taková zvěrstva na jiných lidských bytostech? Jak je možné, že někteří dokázali tuto hrůzu přežít a neztratit víru?

Motivaci pachatelů je nutné studovat do hloubky a studenti by měli využívat základní dokumenty, případové studie a životopisy, aby při vysvětlení, proč lidé jednali tak, jak jednali, zvážili relativní váhu ideologie nacismu, antisemitismu, ctižádosti, skupinového nátlaku, hospodářského oportunismu, zločinecké psychopatologie a dalších faktorů.

Vyzývejte proto své studenty, aby pátrali po místní, oblastní, národní a celosvětové historii a paměti. Pátrání po těchto událostech by mělo zahrnovat zkoumání historických pramenů, ale také např. vlastní zážitky obětí, hrdinů, viníků, spolupracovníků, příslušníků hnutí odporu i těch, kteří jen přihlíželi. Studenti by se při tom měli zaměřit na to, jak se tito lidé podíleli na utváření místní, regionální či národní historie. Studentům může připadat, že holocaust je jejich vlastnímu životu a zkušenostem velmi vzdálený. I proto je důležité dát historii konkrétní tvář.

Např. Institut Tereziánské iniciativy poskytuje na svých internetových stránkách informace, dokumenty včetně vzorových hodin o genocidě Židů a Romů za druhé světové války (<http://www.holocaust.cz>). Následující ukázka, kterou vypracoval tento institut, je dalším příkladem dobré praxe. Učitel nejprve rozdělí třídu do čtyřčlenných skupin. Každá skupina si přečte jednu vzpomínku přeživšího podle výběru učitele (text by neměl být příliš dlouhý – učitel může texty vzpomínek pro studenty zkrátit). Zpočátku studenti čtou text individuálně a sami za sebe odpovídná např. na následující otázky a své odpovědi zapíší: Co je na příběhu

| Obraz Karla Stojky „Byl jsem lapen v pasti světla“ |
In: Stojka 1998 |

nejvíce zaujalo? Jaký měli pocit, když příběh četli? Jaké dvě otázky by chtěli této osobě položit? Své odpovědi pak prodiskutují ve skupině.

Následuje další krok, studentům je rozdána mapa Evropy, na které by měli najít a označit město nebo vesnici, kde se jejich pamětník narodil (nebo kde strávil většinu svého mládí). Poté se studenti pokusí získat nějaké historické informace o daném místě např. prostřednictvím internetu nebo literatury. Učitel ovšem může poskytnout pro rychlejší zpracování konkrétní adresy, či prameny včetně bibliografie, kde mohou studenti tyto informace nalézt. Aby ušetřil čas, může učitel pro studenty vybrat knihy a internetové stránky předem, případně je může vytisknout nebo okopírovat.² Pomocí těchto informací se studenti pokusí rekonstruovat život pamětníků před válkou. Napíší na toto téma krátkou esej (maximálně 1500 slov). Každá skupina poté krátce ostatním představí, jak asi vypadal život jejich pamětníka před válkou. Studenti se poté vracejí do skupin. Každá skupina zjistí informace o táborech, ve kterých byl jejich pamětník vězněn, nebo o cestě, kterou utíkal. Tábory nebo cestu zaznačí na mapě. Učitel pak položí tříde následující otázku: „*Proč se většině pronásledovaných lidí nepodařilo uniknout před nacistickým terorem?*“ Odpovědi studentů učitel napíše na tabuli.

Na závěr učitel vybídne studenty k diskusi o odlišných reakcích pronásledovaných, jak se s nimi setkali v jednotlivých svědectvích. Tímto způsobem mohou studenti pochopit, že příslušníci pronásledované menšiny se často zoufale snažili uprchnout z území pod vládou nacistů, a zachránit tak sebe i své rodiny. Každý student pak za domácí úkol napíše např. esej na předem zadané téma.

Literární tvorba

Kromě zájmu o téma a jeho začlenění do pedagogického a odborného kontextu jde také o otázku, jak je toto téma zobrazeno v literatuře pro děti a mládež. To představuje zvláštní problém, ale zároveň i šanci pro literární tvorbu.

² Vedle tištěných materiálů může být cennou pomůckou pro studium i internet. Učitelé však musí být při využívání internetu opatrní, protože existuje skutečně velký počet napohled věrohodných stránek, které však píší a podporují popírači holocaustu a antisemité. Učitelé by měli své žáky na toto riziko upozornit, připravit je na to, že jisté vyhledávače mohou vydat nespolehlivé výsledky a pomoci jim seriózní stránky rozeznat. Učitelé by měli zdůraznit, že je nutné kriticky hodnotit všechny zdroje informací a zvažovat kontext, ve kterém byly vytvořeny. Povzbuzujte studenty, aby pokládali otázky typu: Kdo je autorem těchto informací? Co je účelem této internetové stránky? Jaký to má vliv na výběr a předkládání informací? apod.

| Ukázka z komiksu *Sofia Z-4515* (Lundgren, Eriksson, Taikon 2005) |

V oblasti literatury pro děti a mládež jde navíc o literárně zpracovanou prezentaci dialogu generace dospělých s mladou generací. Přesněji řečeno: o literární prezentaci toho, co autoři pro děti a mládež a jejich dospělé zprostředkovatele chtějí vyprávět o holocaustu. Tím se mimo jiné vyjadřuje to, jak sami vnímají holocaust. Z uvedených úvah vyplývá, že je zapotřebí při konfrontaci žáků a studentů s holocaustem citlivý a opatrný přístup. Uvedené příklady ukazují, jak zacházet s tímto tématem a jakou mohou představovat i pomoc při hledání metod a obsahu se zřetelem k věku dítěte.

Jak již bylo řečeno v úvodu, neexistuje jeden jediný správný model. Pro přípravu a zpracování tématu bude vždy nutné zohlednit zvláštní konstelaci dané skupiny v rámci třídy. V rámci výuky existuje mnoho možností, jak zohlednit uvedené předpoklady při zacházení s problematikou holocaustu Romů pro žáky a studenty. Např. existují četné knihy pro děti a mládež německých a izraelských autorů, kteří umožňují dětem šetrný vstup do této problematiky. K nejčtenějším patří v Německu kniha *Damals war es* Friedrich Hanse Petera Richtera (Rathenow, Weber 2005). Tato kniha popisuje protizidovská opatření a zákony z perspektivy nežidovského německého kluka. Vypravěč má židovského kamaráda a popisuje v jednotlivých epizodách, jak se životní příhody přítele a jeho rodiny mění a zhoršují. Kniha je pro děti snadno srozumitelná, protože je sepsaná chronologicky. Tato chronologie může být zpracována učiteli a žáky společně. Události popsané v literatuře mohou být seřazené

v historicky správném pořadí, např. podle fotografiemi ozdobené časové přímky, kterou si žáci sami připraví. Žáci v tomto věku většinou zaujme množství zákazů: *Oni už nesměli vůbec nic*, je často zmíněný výrok (Gryglewski, 2005: 189). Knihy jiných autorů by rovněž mohly být představeny v rámci výuky a jejich obsah by mohli žáci společně s učitelem zpracovat do koláže. Tím se rozvíjí nejen kognitivní, ale i afektivní (postojová, hodnotová) stránka osobnosti dětí.

K lepšímu pochopení holocaustu přispěje i mezioborový přístup. Základem studia holocaustu sice musí být důkladné poznání historie, ovšem na tento předmět nemají monopol jen historikové. Celý systém práce může mít ještě vyšší úroveň, pokud se vytvoří pomyslná pojítka mezi různými obory a čerpá se z různých odborných znalostí. Holocaust Romů se může probírat z mnoha úhlů pohledu.

Vyprávění o holocaustu vykresluje extrémní lidského chování; nenávist a krutost, ale také odvahu a lidskost. Studium holocaustu v rámci celé historie vyvolává silné emoce, které mohou studenti vyjádřit kreativně a nápaditě prostřednictvím hudby, výtvarného umění, literární tvorby, apod. Holocaust obecně navozuje důležité morální, teologické a etické otázky, které mohou žáci a studenti rozebírat např. v hodinách náboženství, občanské nauky či základů společenských věd.

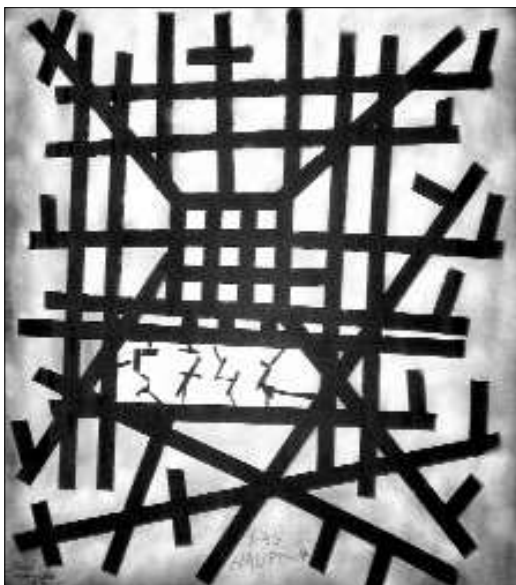
Např. projekt Intolerance, holocaust Židů za druhé světové války, který realizovalo Gymnázium T. G. Masaryka v Hustopečích, je toho důkazem (Kyncl 2002/03). Jedna část představovala pokus o vytváření odborné studentské práce o holocaustu Židů za druhé světové války v kontextu historické doby. Třicet studentů se rozdělilo do skupin, z nichž každá měla vymezené téma. Práce, která trvala si čtyři měsíce, byla velice intenzivní. Studenti si postupně opatřovali bohatou odbornou literaturu včetně článků a slovníků. Každá skupina zpracovala jednu kapitolu společné odborné práce. Druhá část byla mnohem náročnější. Studenti měli sestavit antologii literárních ukázek o holocaustu Židů. Snahou bylo, aby se do projektu zároveň zapojilo co nejvíce škol. Žáci a studenti pod vedením svých učitelů hledali v knihovnách beletrii s tématem holocaustu Židů, tyto knihy poté četli a vybírali z nich vhodné ukázky. Svoji volbu konzultovali jak mezi sebou, tak e-máilem s partnerskými školami. Vybrané ukázky pak studenti přepsali na počítači a poslali na předem určenou kontaktní školu. Antologie byla postupně přetvořena v čítanku. Studenti vypracovali k ukázkám úvodní informace, medailony autorů, ale hlavně pracovali na otázkách a úkolech pro budoucí uživatele čítanky, která je nakonec doplněna i o návrhy na vedení vyučovacích hodin. Čítanka literatury o holocaustu byla nabídnuta základním školám a středním školám v tištěné podobě, ale i na CD (Kurdíková et al. 2002).

Jak je vidět, v praxi se velmi osvědčuje projektové vyučování. Dává do souvislosti obory, jež by jinak zůstaly izolovaně v různých vyučovacích předmětech. Vede studenty k samostatnější práci, hledání informací, jejich uchopení, obhájení vlastního názoru před ostatními. Dokáže aktéry nadchnout pro věc a zvyšuje rovněž jejich čtenářskou gramotnost. I když je tato metoda velice náročná na čas pro učitele i studenty, přináší ovoce, které je pro všechny odměnou za vynaložené úsilí.

Práce s dobovým obrazovým materiálem

Váleční zločinci, oběti, zachránci i pasivní přihlížejíci se nejlépe odhalí v dopisech, denících, v novinách a projevech, ve výtvarných dílech, v nařízeních a oficiálních dobových dokumentech. Základní zdroj materiálu je zásadní pro jakékoli smysluplné zkoumání motivací, myšlenek, pocitů a jednání lidí a pro každý vážný pokus porozumět tomu, proč lidé přijímali ty které volby a proč se stalo, co se stalo.

Žáci a studenti by měli mít možnost kriticky rozebírat originální zdrojové materiály a pochopit, že rozbor, interpretace a úsudek musí být založeny na důkladném prostudování historických svědectví.

| Obraz Karla Stojky „Nebylo cesty ven“ |
In: Stojka 1998 |

Mnoho důkazních materiálů, které se k holocaustu vztahují, – ať už jde o písemné dokumenty, fotografie nebo film – bylo vytvořeno nacisty, proto existuje nebezpečí nahlížení minulosti očima válečných zločinců. Pokud s takovým materiálem nenakládáme opatrně, riskujeme, že budeme nahlížet na oběti stejně jako nacisté tj. jako na objekty.

Taková svědectví je třeba uvést do kontextu a učitelé musí brát v potaz, jak už jsem v úvodu uvedla, kognitivní a citovou vyzrálost jedince. Je zapotřebí udržovat rovnováhu mezi výběrem dobových materiálů, např. fotografiemi, plakáty, deníky, dopisy a dalšími svědectvími a zároveň poskytovat žákům či studentům dostatečný prostor pro diskusi.

Např. v *Domě Konference ve Wannsee*, kde se dnes nachází muzeum,³ se konají pro děti ve věku 10 až 13 let semináře, které začínají rozsáhlou diskusí na pozadí sérií pedagogických plakátů zapůjčených *Muzeem holocaustu Spojených států na památku holocaustu* ve Washingtonu. Plakáty zobrazují postupný proces vyloučení Židů ze společnosti až po jejich vyhlazení, aniž by používaly obrazy přímo zobrazující páchané krutosti. První plakát přináší fotografii židovských a romských dětí ve vesnicích a městech po celé Evropě. Diskuse začíná tím, že se hovoří o rozmanitosti dětí v Evropě. Hovoří se také o tom, proč se děti a dospělí lidé fotí, tedy od té doby, kdy existuje fotografie. Diskuze pokračuje otázkou, co znamená vzpomínání, proč a na co si samy děti vzpomínají při prohlížení fotografií. Žáky to vede k poznání, že děti zobrazené na plakátech jsou lidé s vlastní identitou, vlastním jménem, vlastním příběhem jako jsou oni sami. Další plakát zobrazuje nástroje, které používali nacisti pro své rasisticky motivované biometrické výzkumy. Znázorňuje ideologické předsudky nacistů o specifickém jednotném vzhledu jednotlivých ras. Další plakát ukazuje registrační kartu a Hollerithův stroj (předchůdce počítače). Sloužil ke statickému zpracování údajů o lidech židovského vyznání. Žáci tak mohou rozpoznat rozpor mezi účelovou nacistickou propagandou a realitou. Mohou si tak uvědomit, jak je scestné definovat určitou etnickou skupinu výlučně na základě tvaru hlavy, nosu, vzdálenosti očí apod. Poté se s dětmi diskutuje o právním zdůvodnění vyloučení a pronásledování Židů a dalších obětí nacismu. Z dětí s vlastním jménem a vlastní identitou se stává skupina, která má zdánlivě jednotný vzhled a může být statisticky zpracována. Další plakát s půdorysem Terezína a vyobrazení hračky uvádí diskuzi a úvahy nad nucenou koncentrací. Na následujícím plakátě jsou vyobrazeny různé znaky z ghet a koncentračních táborů, nastiňuje se tak, jakou hodnotu měly životy uvězněných lidí pro jejich vězňatele. Nebylo na ně nadále nahlíženo jako na individua, ale pouze na znaky a čísla, samy se však nadále vnímaly jako děti, které nechtějí umírat, ale hrát si a žít. Oba plakáty zdůrazňují žákům utrpení obětí. Na posledním plakátu je hromada bot a jiné relikty ze života zavražděných. Vzhledem k tomu, že děti nejsou schopny v raném období svého vývoje pochopit hloubku genocidy, lektor jim tak nastiňuje rozsah celé tragédie. (Rathenow, Weber, 2005: 189-193)

3 Dne 20. ledna 1942 ve Wannsee přednesl Reinhard Heydrich, šéf hlavního říšského bezpečnostního úřadu (RSHA), celkový plán *konečného řešení židovské otázky*. Plán představil zástupcům říšských ministerstev a nejvyšším stranickým funkcionářům, kteří se měli na této akci podílet (Müller, Krieger, Vollrath 1995).

4 United States Holocaust Memorial Museum. Muzeum holocaustu Spojených států na památku holocaustu.

| Nacistická výstraha před přátelstvím mezi rasami:
„Výsledek: rasová hrdost se ztrácí“ Třicátá léta 20. století. |
foto: archiv USHMM |

Umělecké vyjádření holocaustu

Většina vědomostí žáků ve třídě je ovlivněna širším kulturním kontextem, a holocaust tak vstupuje do všeobecného chápání prostřednictvím mnoha cest. Kolektivní paměť vytvářejí jak vědecká a populární historická pojednání, tak i hrané filmy, hromadné sdělovací prostředky, dokumentární filmy, umění, divadlo, romány, památníky a muzea. Každá interpretace je ovlivněna okolnostmi, za kterých byla vytvořena,

a může vypovídat o čase a místě, ve kterých vznikla, stejně jako o událostech, které popisuje.

Je důležité, aby se studenti zamysleli nad tím, jak a proč byla taková zpodobení v minulosti vytvořena, nad výběrem svědectví, na nichž se zakládají, a úmysly těch, kteří je vytvořili.

Jedna vyučovací hodina by mohla začít širší diskusí o umění obecně, např. otázkou, jaký význam představuje pro člověka umění. Studenti by mohli přinést některé své výkresy z dob, kdy byli na základní nebo střední škole. I takové obrázky dávají vzniknout otázkám po smyslu umění, nad kterými je možné se studenty debatovat. Za zvážení stojí i to, zda by nebylo vhodné si společně prohlédnout i některé slavné obrazy památných událostí. Někteří studenti budou možná chtít rozebrat hlouběji umění malby anebo se dozvědět mnohem více o slavných malířích.

Obrázky jsou důležitými artefakty, které poskytují důkazy historických událostí. Je proto důležité naučit se vnímat jednotlivé obrazy kritickým pohledem. I jejich technické provedení, např. volba odstínu barev, mohou ozřejmit podstatu díla. Studenty vedte k tomu, aby si nad obrazy kladli otázky jako: Kdy vzniklo toto dílo? Podle čeho jste to zjistili? Co vypovídá např. styl oblékání, pozadí obrazu apod. o době, kterou dílo zachycuje? Kdo jsou lidé zobrazení na obraze? Dají se rozpoznat jejich emoce? Myslíte si, že jsou příbuzní? Co vypovídá obraz o malíři? Jaké informace bychom mohli z obrazu dále získat? Pokud můžeš, porovnej jednotlivé malíře mezi sebou. V čem se shodují a v čem naopak se liší? Jaké významy tomu přiřadíš? Co byste autorovi vytkli? Jaké techniky autoři využívají a za jakým účelem? Co se asi odehrává v mysli zobrazených lidí? Cítí zlobu, bezradnost, rezignaci? V čem Vás obraz

překvapil? Odpovídá Vaším představám? Co vyzařuje obraz celkově – harmonii, napětí, agresivitu, naději, přátelství? Po této diskusi učitel vybídne studenty, aby k obrazu napsali popisku nebo aby dál báдали nad zobrazenou událostí, o které by pak měli napsat novinový článek nebo dopis malíři o tom, v čem je jeho obraz ovlivnil. Bylo by však zajímavé zamýšlet se i nad konkrétními osudy autorů analyzovaných obrazů v podobě literárního či jiného zpracování. (<http://fcit.usf.edu/holocaust/activity/68plan/photos.htm>)

Závěr

Jak uvedl profesor Yehuda Bauer na konferenci ve Washingtonu, holocaust je výplodem lidské mysli, byl připravován lidmi, příslušníky jednoho z nejkulturnějších národů světa. Lidstvo jako takové není schopné se poučit z těchto tragických událostí a existuje jen jedna jediná cesta, jak tomuto nebezpečí čelit – cílevědomě na toto nebezpečí připravovat obyčejné lidi. Neboť to jsou právě oni, kteří v rozhodující okamžik musí takovýmto hrůzám buď zabránit, nebo se na nich spolupodílet. Holocaust byl mezní situací, v rámci které nikdo nemohl stát zcela mimo. Kromě vrahů a jejich obětí zde byla skupina těch, kteří jen přihlíželi. Bez jejich pasivity, strachu a nebo lhostejnosti by však takové masové vraždění nebylo možné. Jedinou skupinou, která vnáší paprsek světla do této temné historie, jsou ti, kteří ohroženým poskytli pomoc. Ti mají nesmírnou zásluhu na tom, že tento svět má naději. To je jedno z poučení, které vyplývá ze všech hrůz druhé světové války. Naděje v tom, že se našli lidé, kteří se zlu postavili a byli ochotni riskovat vlastní životy pro záchranu druhých. Málokdo však ví, že mezi ně patřili i Romové (Munk, 2003: 72-73).

Ve srovnání s tím, jakým způsobem byla a je didakticky zpracována problematika holocaustu Židů, je zpracování problematiky holocaustu Romů stále na počátku. Po skončení války se osudy mnoha Romů na rozdíl od osudů Židů nestaly námětem pro literární, umělecká ani žádná jiná zpracování. Romové, kteří přežili, se nestali ani autory vlastních memoárů. Své zkušenosti však naštěstí alespoň někteří uložili do vyprávění a písní. V tomto bohatém ústním fondu je ukryto stále ještě mnoho nezpracovaných námětů. Ve spojení s příklady vyplývajícími ze zpracování tématu holocaustu Židů a za použití níže uvedených doporučených pramenů by však vhodné materiály pro školní praxi mohly vzniknout.

Pokud tedy tento článek přispěje alespoň trochu k otevření některých zatím nedorozetých či neřešených otázek a pokud povede k zamýšlení nad naléhavými problémy výuky romského holocaustu a k inspiraci, jak toto obtížné téma zpracovat, nebyl napsán zbytečně, neboť právě toto bylo jeho hlavním cílem.

Použitá bibliografie:

- Fenomén Holocaust. The Holocaust Phenomenon. Sborník mezinárodní vědecké konference.* 1999. Praha-Terezín.
- Holocaust – svědomí lidstva. Sborníček z literární soutěže žáků základních a středních škol.* 2002. Třebíč: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, Infra.
- HORVÁTHOVÁ, Jana (ed.). 2004. *Memoáry romských žen. Elina, Sága rodu Holomků. Karolína, Cesta životem v cikánském voze.* Brno: Muzeum romské kultury. ISBN 80-86656-06-3.
- HORVÁTHOVÁ, Jana (ed.). 2005. *Sbírka Muzea romské kultury. Výtvarné umění. Romští autoři. Přírůstky 1991–2005.* Brno: Muzeum romské kultury. ISBN 80-86656-07-1.
- NEJEDLÁ, Markéta & Alena SVOBODOVÁ & Jana TROMBIKOVÁ (ed.). 2001. *Co mi doma vyprávěli (Rodinné příběhy Romů z druhé světové války vyprávěné romskými dětmi).* Praha: Občanské sdružení R-MOSTY.
- VITTORELLI, Natascha & Manfred WIRTITSCH & Elisabeth MORAWEK (ed.). 2000. *History Teaching in Austria. The Nazi Era and the Holocaust.* Bundesministerium für Wien 2000: Bildung, Wissenschaft und Kultur.
- BLODIG, Vojtěch & Otomar KREJČA & Helen KREJČOVÁ & Jan MUNK & Petr LHOTKA & Leo PAVLÁT. 2000. *Téma: Holocaust. Informační materiál pro učitele k výuce na základních a středních školách.* Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání. ISBN 80-211-0364-7
- BRUCHFELD, Stéphane & Paul ALEVINE. 1998. *Tell ye your children. A book about the Holocaust in Europe 1933–1945.* Stockholm: Regeringskansliet, 2. vydání. ISBN 91-630-6385-9
- DANIEL, Bartoloměj. 1994. *Dějiny Romů : vybrané kapitoly z dějin Romů v západní Evropě, v Českých zemích a na Slovensku.* Olomouc: Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, 1. vydání. ISBN 80-7067-395-8.
- GIERE, Jacqueline & Gottfried KÖßLER. 2001. *Konfrontationen. Bausteine für die pädagogische Annäherung an Geschichte und Wirkung des Holocaust.* Heft 1: Gruppe. Frankfurt am Main: Fritz Bauer Institut. ISBN 3-932883-26-8.
- GRYGLEWSKI, E. 2005. „Da müssen sie durch?“ – Zur Bearbeitung des Themas Holocaust mit jungen Schülern. Reflexionen aus gedenkstättenpädagogischer Sicht. In: Rathenow, Hans-Fred & Norbert H. Weber (ed.) *Nationalsozialismus und Holocaust. Historisch-politisches Lernen in der Lehrerbildung.* Hamburg: Krämer. ISBN 3-89622-074-8.

- HOLÝ, Dušan & Ctibor NEČAS. 1993. *Žalující píseň – O osudu Romů v nacistických koncentračních táborech*. Strážnice: Ústav lidové kultury ve Strážnici.
- KÖßLER, Gottfried & Petra MUMME. 2000. *Konfrontationen. Bausteine für die pädagogische Annäherung an Geschichte und Wirkung des Holocaust*. Heft 1: Identität. Frankfurt am Main: Fritz Bauer Institut. ISBN 3-932883-25-X.
- KYNCL, L. 2002-2003. Projektová výuka holocaustu na gymnáziu. *Učitel'ské listy* 10, č. 1, s. 13-14. ISSN 1210-6313.
- LAHER, Ludwig. 2005. *Uns hat es nich geben sollen. Rosa Winter, Gitta und Nicole Martl. Drei Generationen Sinti-Frauen erzählen*. Franz Steinmassl Edition: Geschichte der Heimat. Grünbach.
- LUNDGREN, Gunilla & Amanda ERIKSSON & Sofia TAIKON. 2005. *Sofia Z-4515/Žofi Z-4515*. Stockholm: Podium, Tranan. ISBN: 91-85133-18-3.
- MUNK, Jan. 2003. Proč vyučovat o holocaustu. In: Horváthová, Jana (ed.). *Le Romengero murdaripen andro dujto baro mariben. Genocida Romů v době druhé světové války*. Praha: Slovo 21. ISBN 80-239-2237-8.
- PELIKÁN, Jiří. 2002. *Pomáhat být. Otevřené otázky teorie provázející výchovy*. Praha: Univerzita Karlova v Praze. 1. vydání. ISBN 80-246-0345-4.
- STOJKA, Karl. 1998. *Gas*. Wien: Karl Stojka. 2. vydání.

Použité internetové zdroje:

Institut Tereziánské iniciativy, o.p.s.

<http://www.holocaust.cz/>

Living History. Information about the Holocaust.

<http://www.levandehistoria.org>

Swedish Film Institute

<http://www.sfi.se/skolbio>

A Teacher's Guide to the Holocaust – Oral History

<http://fcit.usf.edu/holocaust/activity/68plan/immigrat.htm>

A Teacher's Guide to the Holocaust – Looking at Photographs
<http://fcit.usf.edu/holocaust/activity/68plan/photos.htm>

United States Holocaust Memorial Museum (Muzeum Spojených Států na památku holocaustu)
<http://www.ushmm.org>

Použité audiovizuální prameny:

- BERGER, Karin & Ceija STOJKA: Unter den Brettern hellgrünes Gras. Rakousko 2005: Navigator Film a ORF/Kultur. 52 min.
- KURDÍKOVÁ, Magda & Libor KYNCL & kolektiv. CD ROM. Čítanka o holocaustu Židů za druhé světové války (87 literárních ukázek doplněných faktografií o holocaustu pro základní a střední školy), Hustopeče 2002: Sedmikráska.
- RYCHLÍKOVÁ, Monika: To jsou těžké vzpomínky. Brno 2002: Muzeum romské kultury, o.p.s. 28 min.

Další doporučená bibliografie s tematikou holocaustu Romů

- Historikové a kauza Lety*. 1999. 1. vyd. Praha: Academia. ISBN 80-200-0748-2.
- HORVÁTHOVÁ, Jana (ed.). 2003. *Le Romengero murdaripen andro dujto baro mariben. Genocida Romů v době druhé světové války*. Praha: Slovo 21. ISBN 80-239-2237-8.
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena (ed.). 2005. *Po židoch cigáni. Svědectví Romů ze Slovenska 1939–1945*. I. díl. Praha: Triáda. ISBN 80-86138-14-3.
- RATHENOW, Hans-Fred & Norbert H. WEBER. (ed.). 2005. *Nationalsozialismus und Holocaust. Historisch-politisches Lernen in der Lehrerbildung*. Hamburg: Krämer. ISBN 3-89622-074-8.
- SCHREIER, Helmut & Matthias HEYL (ed.). 1992. *Das Echo des Holocaust. Pädagogische Aspekte des Erinnerns*. Hamburg: Krämer. ISBN 3-926952-68-7.
- Künstlervereinigung Dachau e.V. (ed.). 2000. *Gestern – Heute. Berührungspunkt Kunst*. Schlossausstellung der KVD vom 15.10.–5.11.2000. Dachau: Künstlervereinigung Dachau.

- BRZOBOHATÝ, Drahomír. 1995. *To byli také naši občané... : O životě Romů na Slavičínsku a jejich konci v plynových komorách*. 1.v. B.m.: Klub přátel historie Slavičína.
- GÁBOR, Ľudevít. 1994. Na kamav te leperel. Nechci vzpomínat. *Romano džaniben* 1/1994. ISSN 1210 8545.
- GILSENBACH, Reimar. 1993. *Oh, Django, sing deinen Zorn. Sinti und Roma unter den Deutschen*. Berlin: BasisDruck Verlag. ISBN 3-86163-054-0.
- GLASSMANOVÁ, Gaby. 2002. Židovské a romské dědictví. (Několik srovnání). *Romano džaniben Jevend* 2002. ISSN 1210 8545.
- HANCOCK, Ian. 2001. *Země utrpení. Dějiny otroctví a pronásledování Romů*. Praha: Signeta. ISBN 80-902608-3-7.
- HORVÁTHOVÁ, Agnes. 1994. Boli sme nespoľahliví. (Spomienky Jána Rigu z Podunajských Biskupíc na druhú svetovú vojnu). *Romano džaniben* 3/1994. ISSN 1210 8545.
- JANAS, Karol. 2002. Perzekúcia rómskeho obyvateľstva v armáde Slovenskej republiky v rokoch 1940 – 1942. *Romano džaniben Jevend* 2002. ISSN 1210 8545.
- JANAS, Karol. 2003. Pokusy vlády slovenského štátu o likvidáciu obchodu s koňmi v rokoch 1939 – 1941 (mikroštúdia). *Romano džaniben Jevend* 2003. ISSN 1210 8545.
- JANAS, Karol. 2003. Predpoklady pre vznik a organizáciu pracovných útvarov pre Rómov a asociálne osoby v rokoch 1939 – 1942. *Romano džaniben Jevend* 2003. ISSN 1210 8545.
- JANAS, Karol. 2004. Niekoľko nových poznatkov o existenci zaistovacieho tábora v Dubnici nad Váhom. *Romano džaniben Ňilaj* 2004. ISSN 1210 8545.
- JANAS, Karol. 2004. Zmena v organizácii pracovných útvarov v rokoch 1943 – 1944. *Romano džaniben Ňilaj* 2004. ISSN 1210 8545.
- KENRICK, Donald & Grattan PUXON. 2000. *Cikáni pod hákovým krížem*. Olomouc: Univerzita Palackého. 1. české vydání. Řada Interface. ISBN 80-244-0048-0.
- KLADIVOVÁ, Vlasta. 1994. *Konečná stanice Auschwitz-Birkenau*. Olomouc: Pedagogická fakulta Univerzity Palackého.
- KRAMÁŘOVÁ, Jana a kol.. 2005. *(Ne)bolí. Vzpomínky Romů na válku a život po válce*. Praha: Člověk v tísní, společnost při České televizi. ISBN 80-86961-04-4.
- KRAUSNICK, Michail. 1995. *Wo sind sie hingekommen?* Gerlingen: Bleicher Verlag.
- KRAUSNICK, Michail. 2001. *Auf Wiedersehen im Himmel Die Geschichte der Angela Reinhardt*. München: Elefanten Press.
- KREKOVIČOVÁ, Eva. 1998. *Zwischen Toleranz und Barrieren (Das Bild der Zigeuner und Juden in dem slowakischen Folklore)*. Frankfurt am Main: Peter Lang – Europäischer Verlag der Wissenschaften.

- LACKOVÁ, Elena & Jaroslav BALVÍN. 2001. *Holocaust Romů v povídkách Eleny Lackové*. Praha: Fortuna. ISBN 80-7168-798-7.
- LACKOVÁ, Elena. 2002. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. [Podle vyprávění autorky zpracovala, do češtiny přeložila a předmluvu napsala Milena Hübschmannová]. 2. vyd. Praha : Triáda. ISBN 80-86138-47-x.
- LAGRIN, Tony. 1994. Jak mě vzali do domova. *Romano džaniben* 4/1994. ISSN 1210 8545.
- LÁZNIČKOVÁ, Ilona. 1997. Památník obětem cikánského tábora v Hodoníně u Kunštátu. *Romano džaniben* 1-2/1997. ISSN 1210 8545.
- LUŽICA, René. 2004. *Keď bola vojna, nebol som doma*. Bratislava: Národopisná spoločnosť Slovenska.
- NEČAS, Ctibor. 1987. Andr' oda taboris : věžňové protektorátních cikánských táborů 1942-1943. 1. vyd. Brno: Městský výbor Českého svazu protifašistických bojovníků v Brně.
- NEČAS, Ctibor. 1994. Nemůžeme zapomenout – Naši bisteras. Olomouc: Pedagogická fakulta University Palackého v Olomouci. 1. vyd. ISBN 80-7067-354-0.
- NEČAS, Ctibor. 1994. Neznámý podnět. *Romano džaniben* 3/1994. ISSN 1210 8545.
- NEČAS, Ctibor. 1997. Historický kalendář (Dějiny českých Romů v datech). Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1. vyd. ISBN 80-7067-769-4.
- NEČAS, Ctibor. 1999. *Holocaust českých Romů*. Praha: Prostor.
- NEČAS, Ctibor. 1999. Romové v České republice včera a dnes. Olomouc: Pedagogická fakulta Univerzity Palackého, 4. dopl. vyd. ISBN 80-7067-952-2.
- NEČAS, Ctibor. 2000. Dininy podobizny Romů. *Romano džaniben* 1-2/2000. ISSN 1210 8545.
- NEČAS, Ctibor. 2000. Židovští lékaři v cikánských táborech. *Romano džaniben* 1-2/2000. ISSN 1210 8545.
- NEČAS, Ctibor. 2004. Jedinečné dokumenty. *Romano džaniben* Ňilaj 2004. ISSN 1210 8545.
- NEČAS, Ctibor. 2005. *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740-1945)*. Brno: Matice moravská.
- PAPE, Markus. 1997. *A nikdo vám nebude věřit. Dokument o koncentračním táboře Lety u Písku*. Praha: G plus G. 1. vyd. ISBN 80-901896-8-7.
- PAPE, Markus. 2000. Michal Bohin, lékař-lidumil. *Romano džaniben* 1-2/2000. ISSN 1210 8545.
- PARCER, Jan. 1994. Los cygánow v kl Auschwitz-Birkenau – Das Schicksal der Sinti und Roma im KL Auschwitz-Birkenau. Oswiecim.

- PIVOŇ, Rastislav. 1999. Tragické udalosti v Pobedime. *Romano džaniben 1-2/1999*. ISSN 1210 8545.
- POLANSKY, Paul. 1998. *Living through it Twice – Poems of the Romany Holocaust (1940-1997)/Dvakrát tím samým – Básně o romském holocaustu (1940-1997)*. Praha: G plus G.
- POLANSKY, Paul. 1998. *Tíživé mlčení: Svědectví těch, kteří přežili Lety*. Praha: G plus G, 1. vyd. ISBN 80-86103-13-7.
- REINHARDT, Lolo. 1999. Überwintern. Jugenderinnerungen eines schwäbischen Zigeuners. Gerlingen: Bleicher Verlag.
- ROSE, Romani. 1987. Bürgerrechte für Sinti und Roma. Das Buch zum Rassismus in Deutschland. Heidelberg: Zentralrat deutscher Sinti und Roma.
- SCOTCH, Barbara. 2000. Zlo nevypadá vždy zlověstně. *Romano džaniben 1-2/2000*. ISSN 1210 8545.
- SHORT, Geoffrey & Carole Anne REED. 2004. *Issues in Holocaust Education*. Hants: Ashgate Publishing. ISBN 0-7546-4210-0.
- SCHNELLER, Erich Maria. 2006. *Zigeuner. Roma. Menschen. Lebensberichte burgenländischer Roma*. Oberwart: Edition Lex Liszt. 1. vyd. ISBN 3-901757-47-3.
- SONNEMAN, Toby. 2002. *Shared Sorrows. A Gypsy family remembers the Holocaust*. Hertfordshire: University of Hertfordshire Press.
- STOJKA, Ceija. 1988. *Wir leben im Verborgenen (Erinnerungen einer Rom-Zigeunerin)*. Wien: Karin Berger, Picus Verlag.
- STOJKA, Ceija. 1992. *Reisende auf dieser Welt (Aus dem Leben einer Rom-Zigeunerin)*. Wien: Karin Berger, Picus Verlag.
- STOJKA, Ceija. 2005. *Träume ich, dass ich lebe? Befreit aus Bergen-Belsen*. Wien: Karin Berger, Picus Verlag. ISBN 3-85452-492-7.
- TÁNCOŠ, Július & René LUŽICA. 2002. *Zatratení a zabudnutí*. Bratislava: Iris. 1. vyd. ISBN 80-89018-26-2.
- WAGNER, Peter. 2005. Doktorská práce Evy Justinové a její ideové a politické zázemí. *Romano džaniben Jevend 2005*. ISSN 1210 8545.
- WAGNER, Peter. 2005. Interview mit Maria „Märza“ WINTER. *Romano džaniben Jevend 2005*. ISSN 1210 8545.
- WINTER, Walter. 2004. *Winter Time – Memoirs of a German Sinto who survived Auschwitz*. Hertfordshire: University of Hertfordshire Press. ISBN 1-902806-38-7.

Rozhovory

Rozhovor s paní Alžbětou DEMETEROVOU o jejích zážitcích z tábora v Dubnici nad Váhom. *Romano džaniben Ňilaj 2004*. ISSN 1210 8545.

Rozhovor M. Hübschmannové s JUDr. Tomášem HOLOMKEM. *Romano džaniben 3–4/1999*. ISSN 1210 8545.

Tři rozhovory s romskými pamětníky. *Romano džaniben Jevend 2003*. ISSN 1210 8545.

Tři výpovědi o tragické události ve Slatině (Vánoce 1944). *Romano džaniben 4/1998*. ISSN 1210 8545.

Summary

Examples of good experience in the instruction of the Jewish holocaust Inspiration for the instruction of the Romani holocaust

Margita Wagner is inspired by the methods and materials used in teaching about the Jewish holocaust to ask whether we are sufficiently prepared and willing to teach Romani youth about the Romani holocaust.

The goal of teaching any subject is to stimulate the intellectual curiosity of younger and older pupils and inspire them to critical thinking and personal development. The aim of teaching about the holocaust is not only to inform students about the historical holocaust, but also to help them face up to a number of moral questions relating to the subject.

Compared to the research done on the Jewish holocaust, too little has been done about the Roma and the majority, for the most part, have a negative view of this minority. Despite the work of Ctibor Nečas, Milena Hübschmannová, and others, there is still a crying need for appropriate instructional materials for the different age groups which could be used in schools. However, some already exist. One source is a lecture connected to a video project called *These are Difficult Memories*. Another is a project called *Roma disappeared and Roma today*. Terezín (Theresienstadt) offers seminars to teachers on *How to teach the holocaust*. Additional sources also contribute materials for teaching about the Romani holocaust.

Other countries have very well developed methods for teaching about the Jewish holocaust, including didactic and methodical materials not only for younger and older students, but also for teachers, and these materials are being constantly improved. In order for our teachers in the Czech Republic to do a proper job, they must be provided with appropriate tools. There is no one single correct method for teaching everyone, no one perfect methodology. Nevertheless, Wagner tries in this article to present a few ideas that may be useful to teachers. She writes about modern, proven methods from a great number of various institutions with experience in teaching about the Jewish holocaust in the Czech Republic and abroad.

A half million Roma were victims of Nazi genocide during the Second World War and yet most people are ignorant of the Romani holocaust. Studying the holocaust provides a context for thought about the consequences of passivity and indifference, one of the reasons why it must be taught.

It is necessary that instruction take place in an atmosphere of mutual confidence. The teacher needs to create a relaxed atmosphere in which students have room and time to reflect, to ask and answer questions, to discuss their feelings and fears and share their thoughts and opinions.

It is important that students see, and if possible, meet people persecuted by Nazism to help them understand the suffering of individuals rather than think of them as part of the faceless mass. Behind each „statistic“ there is a real person. (Perhaps this is why people understand better the tragedy of the Jewish holocaust from having read the *Diary of Anne Frank*, V.L.) Surviving witnesses, letters and diaries from that time teach students that these victims had friends and families. Mrs. Wagner gives detailed suggestions for preparing students to interview survivors (e.g. they should ask about their families before and after, the language they spoke, outstanding members of their family, family recipes, toys they played with, etc.) In addition to speaking to victims in person – and victims are growing older – students may be presented with audiovisual materials. Mrs. Wagner mentions films and other materials and suggests how they can be used. Excellent films about the Jewish holocaust such as *Schindler's List* and *Good Evening, Mr. Wallenberg* along with didactic material are available in other countries such as Sweden.

There were many forms of resistance to Nazi persecution, sometimes with arms, sometimes with other methods. Romani victims of the Nazis did not always accept their persecution passively. Students need to learn how victims reacted, how individuals, groups and nations acted or did not act. Students need help in developing critical thinking. Mrs. Wagner gives ideas about how to encourage students to ask questions and think about answers, how to do research, what to be wary of (false propaganda on the Internet). Teachers should encourage research and discussion, bring students to the understanding that members of this persecuted minority often desperately tried to escape, to save themselves and their families from the Nazis.

There has been little literature about the Romani holocaust for children and youth, but there are excellent books about the Jewish holocaust such as *Damals war es Friedrich*, a book by Hans Peter Richter about the anti-Jewish measures told from the perspective of a German boy. This and other books for young people can be used for teaching Romani young people. In addition to merely reading and discussing literature, Mrs. Wagner refers, for example, to the Intolerance Project, whereby students from various schools, guided by their teachers, worked intensively in groups and then chose literature about the holocaust which they read and discussed and e-mailed partner schools to discuss further. Such „project instruction“ helps put isolated elements into context. It leads students to do independent work, look up information, understand concepts and defend their opinions – and increases their reading ability.

Children should also be presented with letters, diaries, newspapers and speeches, graphics, and official documents about and by war criminals, victims, rescuers and observers in order to interpret the times intelligently. Much basic material – written documents, photographs, films – was created by the Nazis. This must be presented carefully so that students are encouraged to think about critically and discuss it..

Another means of understanding the holocaust is through art works. It would be important to have students look at paintings by victims and about the holocaust and ask questions about the style of the work and also such questions as who the subjects are, what their style of dress tells you, what the picture tells you about the artist, why the artist painted this picture, what the expressions on the faces tell you, etc.

In her conclusion Mrs. Wagner writes that there were murderers and their victims – and those who stood aside, the onlookers. Without their passivity, fear or indifference, such mass murder could not have taken place.

The only group who brought a spark of light into this dark history are those who helped or tried to help the victims. Thanks to them, there is hope for this world. This is one of the lessons that come out of the horror of the Second World War: there are people who stood up against evil, who risked their own lives to rescue others. (It is little known that among these rescuers there are Roma.)

The Jewish holocaust has been thoroughly studied, but the holocaust of the Roma is just beginning to be researched. Roma who survived did not write their own memoirs, but fortunately they have told and sung about their experiences. This oral history needs much study and adaptation for the use of instruction in the schools.

Valerie Levy

Romano džaniben – jevend 2006 Časopis romistických studií

Tento časopis vychází díky finanční podpoře Ministerstva kultury České republiky.

Tato publikace vznikla v rámci výzkumného záměru MŠMT 0021620825

“Jazyk jako lidská činnost, její produkt a faktor”

Publikace byla financována hlavním městem Prahou z Celoměstských programů na podporu aktivit národnostních menšin a integrujících se cizinců na území hl. m. Prahy pro rok 2006

Projekt byl podpořen z prostředků Nadačního fondu obětem holocaustu.

Vydává Romano džaniben
Ondříčkova 33, 130 00 Praha 3, tel.: 222 715 947, e-mail: dzaniben@email.cz, www.dzaniben.cz
bankovní spojení: 161582339/0300

Šéfredaktor: Peter Wagner
Výkonné redaktorky: Lada Viková a Helena Sadílková
Recenzovali: doc. PhDr. Jiří Nekvapil, CSc a Ass. Prof. Mag. Dr. Dieter Halwachs
Technická redaktorka: Eva Zdařilová
Sazba: Petr Teichmann
Tisk: PBtisk, Příbram
Obálka: Medvěďárka. leták z Augsburgu z 16. století
Převzato z: Hampe, Theodor: Die fahrenden Leute. (*Kočovní lidé*), Lipsko 1902.
Cit. in: Gronemeyer, s. 57 (viz článek)

Produkcí zajišťuje nakladatelství G plus G, s.r.o.,
Plavecká 14, 128 00 Praha 2
tel: 222 588 001, e-mail: gplusg@gplusg.cz, www.gplusg.cz

Náklad: 600 ks
Doporučená cena: 140 Kč
Roční předplatné: 280 Kč (včetně poštovného a balného)

ISSN 1210-8545
Evidenční číslo podle tiskového zákona: MK ČR E 6882

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24.6.1994.